Pelikán, Jarmil

Balladyna Julia Słowackého na české scéně

In: *Komparatistika, genologie, translatologie : Krystyna Kardyni-Pelikánová [jubilejní sborník]*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2000, pp. 65-71

ISBN 8021024402

Stable URL (handle): https://hdl.handle.net/11222.digilib/132513
Access Date: 16. 02. 2024
Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI ARTS Masarykova univerzita Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

BALLADYNA JULIA SŁOWACKÉHO NA ČESKÉ SCÉNĚ

JARMIL PELIKÁN (BRNO)

Drama *Balladyna* předního polského romantického básníka Julia Słowackého náleží k základním dílům polského národního repertoáru. Počítáme k nim hlavně monumentální scénická díla geniálních slovesných tvůrců Adama Mickiewicze, Julia Słowackého, Zikmunda Krasińského a Cypriana Kamila Norwida. Žili v emigraci a jejich tvorba nemohla být v jejich nesvobodné vlasti publikována ani uváděna na jevištích. Zvláště v ruském a pruském záboru rozdělené polské země byla cenzura velice přísná. Tato díla převážně odrážela aktuální národní problematiku, v níž na předním místě vystupovala otázka národně osvobozeneckého boje. Kromě toho šlo o výtvory tak novátorské a náročné, že by byly stěží proveditelné při tehdejší divadelní technice.

Balladyna byla napsána 1834 ve Švýcarsku, vyšla 1839 v Paříži a poprvé byla scénicky uvedena 1862 ve Lvově. V autorském záměru měla být jednou ze šesti dramatických kronik o počátcích národních dějin. V okolí jezera Gopło, opředeného staropolskými pověstmi, rozvíjejí se dvě dějová pásma: svět fantastický s pohádkovými postavami a svět reálný, plný lidské zloby a krutosti. Obě roviny se vzájemně zábavně proplétají, rozvádějí pradávný boj o královský trůn a korunu krále Popela. Autor nijak neidealizoval mytické děje a ve vší ostrosti vykreslil nedostatky lidské povahy, její náklonnost ke zlým skutkům. V *Balladyně* šlo především o touhu po bohatství a moci, reprezentovanou hlavně ctižádostivou titulní představitelkou. Tato touha ji pohání ke zločinům, k zabití sestry Aliny a královského partnera, k zřeknutí se vlastní matky, prosté venkovské ženy, toužící po lepším osudu pro své děti.Třebaže *Balladyna* obsahuje pohádkové prvky, není to zdramatizovaná pohádka.

Literární badatelé osvětlovali *Balladynu* dosti rozdílně. Jedni oceňovali úsilí o vytvoření kronik z pradávných dějů, jiní zdůrazňovali folkloristické, baladické východisko a lidovou etiku i romantické chápání zla v člověku, opět jiní se zamýšleli nad politickým vyzněním dramatu, nad odsouzením

feudalismu a nad poměrem k současnosti, nad otázkami moci a obdobími dějinných převratů. Často byla rozvažována psychika zločinné ženy nebo i autorův pesimistický názor na svět. Někteří se spokojovali pečlivým vysledováním souvislostí s jinými literárními díly (hlavně Shakespearovými), nověji byl zvýrazňován důmyslný způsob využití cizích prvků ve výstavbě tragédie.

Všechny tyto stránky jsou v *Balladyně* nepochybně ve větší či menší míře obsaženy. V samé titulní postavě je možno vidět i tragickou bytost, která v závěru dovede odsoudit své zločiny a sama sobě vyměřuje trest smrti.

Celá básnická tvorba Julia Słowackého má výrazně romantický charakter. Současníci ji dlouho nedoceňovali, čímž poeta velice trpěl. Mezi prvními, kdo dovedli pochopit mimořádné slovesné hodnoty Słowackého básnického projevu, byli další dva velikáni polského romantismu, Krasiński a Norwid. Mickiewicz jakoby ho přehlížel (v pařížských přednáškách o slovanských literaturách se zmínil pouze o *Anhellim*, ačkoliv dosti zevrubně pojednával o otázkách slovanského dramatu. Třebaže od *Beniowského* (1840) bylo již zřejmé, že vedle všeobecně na první místo stavěného Mickiewicze vystoupil druhý geniální tvůrce, teprve v šedesátých letech 19. století kolem lednového povstání 1863 byla poezie Słowackého povšechněji přijímána a svou kritikou vůči některým rysům národní povahy ovlivňovala hlavně radikálnější vlastence. Plného docenění se autorovi *Balladyny* dostalo mezi modernisty na konci století (tehdy se však hlavní pozornost obracela k básníkově tvorbě z tzv. mystického období). Od té doby byl řazen na roveň Mickiewiczovi jako pronikavý novátor a jedinečný slovesný umělec.

V českých zemích, podobně jako v samém Polsku, byl Słowacki delší dobu téměř neznámým básníkem. Výjimkou tu byl polskému romantikovi bytostně blízký Karel Hynek Mácha, který četl pařížské dvousvazkové vydání jeho prvotin (1832), vypsal si poznámky z dramat *Mindowe* a *Maria Stuart* a již z těchto počátečních děl vycítil velikost mladého polského romantika. Toto vydání četl rovněž Karel Jaromír Erben a Julius Dolanský nacházel podobnosti a reminiscence v jeho *Kytici*: „...český milovník lidových písní, pověstí a pohádek se blížil k svému polskému vrstevníkovi zejména tam, kde rovněž Słowacki nesčetněkrát navazoval na folklórní tradice.“[1] Po několika kratších zmínkách uveřejněných v časopisech a v korespondencích současníků věnoval Słowackému delší studii *Listy o Słowackém* Josef Václav Frič z Paříže (vyšla 1864-65 v Rodinné kronice a Literárních listech) a pod názvem *Juliusz Słowacki a jeho doba* Antal Stašek (otiskla ji Osvěta 1872). Stašek si při svém dvojím pobytu na krakovských školách tak oblíbil polské romantiky, že ve svých *Vzpomínkách* zapsal: „Výtvory Mickiewiczovy, Sło-

[1] Dolanský, J.: *Erben a Słowacki*, Česká literatura 1971, 3/4, s. 233-247; týž, *Karel Jaromír Erben*, Praha 1970.

wackého, Krasińského a uložený v nich myšlenkový i umělecký poklad unášely mne daleko za okraj našich českých obzorů, jež jsem pokládal za úzké, malé, titěrné."[2] V obou těchto obšírných statích se hovoří též o *Balladyně*, kterou Frič i Stašek zařazují mezi nejlepší básníkova díla.

Od sedmdesátých let 19. století se tvorbou Słowackého nejvíce zabývali František Kvapil a Otakar Mokrý, kteří jeho verše překládali a uveřejňovali v řadě časopisů. Kvapil 7. března 1878 přednášel v Umělecké besedě o *Balladyně* a jí též věnoval podstatnou část delší studie *Hrdinky polské poezie* (1886), do níž zařadil také přeložené fragmenty z *Balladyny*. Mokrý považoval přeložení poezie Słowackého do češtiny za svůj hlavní životní úkol. Od roku 1875 uveřejnil hlavně v časopisech Lumír a Květy řadu ukázek z překladů, v letech 1876 a 1880 dvousvazkový výbor *Básně Julia Słowackého* (Poesie světová sv. 14, 20). Jeho translátorské úsilí vyvrcholilo přisvojením *Balladyny* a *Lilly Wenedy* (Sborník světové poesie sv. 21 a 44 z roku 1893 a 1896).[3] Překlady byly současníky hodnoceny s uznáním, Mokrého verze se stala východiskem k uvedení *Balladyny* v pražském Národním divadle v roce 1923.

Právě v době, kdy Mokrý překládal *Balladynu* a *Lillu Wenedu*, žil společně s ním ve Vodňanech Julius Zeyer, rovněž velký ctitel polských básníků, zejména Julia Słowackého. Přijímali zde řadu polských návštěv (Zenon Przesmycki-Miriam, jemuž Mokrý svůj překlad *Balladyny* dedikoval, Wacław Rolicz-Lieder, Bronisław Grabowski aj.). Ve svých knihovnách měli mnoho polských titulů. Zeyer a Słowacki si byli jako tvůrčí typy v mnohém příbuzní, bohatá poetická fantazie je často unášela do vysněného světa bájí, pověstí, pohádek a mýtů. Podobně jako Słowacki *Balladynu* napsal Zeyer svého *Neklana* v shakespearovském duchu.

Dříve než Mokrý dokončil překlady *Balladyny* a *Lilly Wenedy*, byla na scéně Prozatímního divadla v Praze jako první hra Słowackého v Čechách uvedena tragédie *Mazepa*. Za nejscéničtější autorovo drama ji považoval již Frič, když psal *Listy o Słowackém* a svou tragédii *Ivan Mazepa*. O překlad *Mazepy*, který se nezachoval, se postaral redaktor Ruchu a Divadelních listů polonofil František Ladislav Hovorka. Ten v příležitostném fejetonu v Národních listech vzpomínal také na *Balladynu*. Premiéra se odbyla 14. června 1879. Po pražském úspěchu (potvrdil ho ve své recenzi v Národních listech Jan Neruda) zařadila *Mazepu* do svého repertoáru divadla několika českých měst (v Brně jej hrál Pištěkův soubor od října do prosince 1880).

---

[2] Stašek, A.: *Vzpomínky*, Praha 1926, s. 140.

[3] Podrobněji se těmito otázkami zabývali Szyjkowski, M.: *Polski romantyzm w czeskim życiu duchowym*, Poznań 1947, s. 263 n.; Bobrownicka, M.: *Dramaty Słowackiego w przekładach Otakara Mokrego*, v: *Księga pamiątkowa ku czci Stanisława Pigonia*, Kraków 1961, s. 397-406; Pelikán, J.: *Juliusz Słowacki wśród Czechów*, Brno 1973.

Další hrou Słowackého uvedenou na scéně Národního divadla v Praze byla tragédie *Beatrix Cenci*. Podobně jako před třiceti lety v *Mazepovi* vystoupili v ní přední členové divadelního souboru, režisérem byl Jaroslav Kvapil. Přijetí tragédie bylo dosti rozporné, svoje výhrady nejostřeji formuloval Jaroslav Hilbert.

Balladyna, která byla v Čechách od první zmínky o ní považována za jedno z nejlepších děl Słowackého, dočkala se v roce 1923 svého uvedení na scéně Národního divadla v Praze v režii K. H. Hilara. Ten v roce 1918 dosáhl velkého úspěchu inscenací *Nebožské komedie* Zikmunda Krasińského ve Vinohradském divadle. Představení *Balladyny* byla věnována velká pozornost již od mnoha oznámení v tisku. Na plakátech byl kus označen jako „hrdinská hra". Hilar, kritický k naturalistickému a impresionistickému jevištnímu projevu, holdoval tehdy expresionistickému stylu a později přes civilismus došel ke konstruktivismu. Představitelka titulní role *Balladyny* Leopolda Dostalová později vzpomínala: „Tehdy se Hilar přímo utápěl v expresionismu, ačkoli za hranicemi tento -ismus již dohoříval. V té hře přebujela již režisérova odvážná představa přes jevištní možnosti. Někteří herci museli zápasit s neohebně kašírovanými kostýmy, takže při kostýmních zkouškách došlo i ke komickým situacím. [...] Představení *Balladyny* přesto vyznělo velmi zajímavě. *Balladyna* však nebyla přijata tak, jak režisér očekával a jak by si dílo zasluhovalo."[4]

Je pravděpodobné, že režisér pojímal hru jako alegorii. Bylo zvýrazněno bohatství a různorodost scénických prvků, především vizuálního charakteru. Barevnost a pestrost silně působily na divákovu představivost. Kubistické dekorace a kostýmy zdůraznily syntetické pojetí lidovosti, pohádkovitosti a slovanského folklóru. Hudební složka měla disharmonickými akordy signalizovat vnitřní neklid hlavní postavy-vražedkyně. Podle vyjádření kritiky bylo „příliš mnoho všeho dobrého". Recenzenti shodně ocenili dobré herecké výkony, zvláště M. Hübnerové (Vdova), L. Dostalové (Balladyna), E. Vrchlické (Alina) a S. Rašilova (Hrabka).

Jako celek bylo představení přijato se značnými výhradami. Bylo-li uvedení *Nebožské komedie* Krasińského Hilarovým vítězstvím, inscenace *Balladyny* byla spíše neúspěchem. Hlavní příčinou byla stylová nevhodnost, režisérovo lpění na vypjatém expresionismu při uvádění romantické hry.

O další uvedení *Balladyny* v češtině se zasloužilo ostravské divadlo v roce 1949, při stém výročí básníkovy smrti. Bylo při něm využito nového výborného překladu Františka Halase. Inscenace zvýrazňovala moudrost, spravedlivost a trvalost morálních zásad lidového pohledu na svět, který se odrážel v *Balladyně*. Režii vytvářel A. Kurš, scénografii J. Gabriel, choreografii E.

[4] Dostalová, L.: *Herečka vzpomíná*, Praha 1964, s. 50-51.

Gabzdyl, hudební stránku připravil J. Seidl montáží z děl A. Dvořáka. Z hereckého souboru sklidili nejvíce pochval D. Veselá (Balladyna), J. Kalášková (Goplana), J. Kovaříková (Vdova), V. Vlasáková (Alina), J. Matýsek (Hrabka) a J. Jančařík (Kostryn). Recenze shodně zdůraznily dobrou úroveň představení, které mělo sedmnáct repríz. Na tuto inscenaci hojně přicházeli občané polské národnosti z ostravského regiónu, kterým byla klasická Słowackého tragédie blízká od školních let.

Podobně občané české národnosti navštěvovali v pohraničním českopolském území představení polských ochotnických divadelních souborů, které již od 19. století uváděly řadu polských scénických děl, mezi nimi Słowackého *Balladynu, Mazepu, Horsztyńského, Marii Stuart, Fantazyho a Kordiana.* V jejich úsilí pokračují obě scény Těšínského divadla. *Balladyna* byla rovněž několikrát uváděna při pohostinských vystoupeních polských divadel v českých, moravských a slezských městech.[5]

Další inscenaci *Balladyny* připravovali pro sezónu 1968-69 brněnští divadelníci. Ludvík Kundera a Alois Hajda odcestovali v létě 1968 do Varšavy a snažili se pro svoje předsevzetí získat předního polského režiséra Kazimíra Dejmka. Přípravy byly přerušeny srpnovými událostmi 1968 a k brněnskému uvedení *Balladyny* došlo v Mahenově divadle teprve 25. dubna 1997 v režii Pavla Pecháčka, dramaturgii Miroslava Plešáka a za hudebního doprovodu Vladimíra Franze. Téměř půl století starý Halasův překlad se režisér rozhodl podstatně zkrátit (partie Filona a epilog, který je ironickým komentářem děje a výsměchem historikům). Text byl slovně dotvořen, aby výsledný tvar odpovídal „Słowackého fantazijnímu založení, zároveň ryze romantické zálibě v různorodosti, ba směsici stylů, vrstev, snovostí. Blankvers zachovává rýmovou vypíchnutost point za výstupy i obrazy, akcentuje humor písní, ale milerád se odpoutává do končin fantastiky a takzvaně čiré poezie. [...] Verš si zachovává halasovský punc, ale rozšiřuje jej o polohy v Halasově době teoreticky neznámé: o gestický (rýmovaný i nerýmovaný) verš, který je modelován významem (nikoli zpěvností), o mluvný verš, jenž plyne z předchozího, o těžko definovatelný, ba vůbec určitelný „skluz" od verše k básnické próze či básni v próze..." (z komentáře autora adaptace Ludvíka Kundery v divadelním programu).

Záměrná Słowackého žánrová nejednoznačnost a všudypřítomná ironie stavěly před inscenizátory otázku, co zvýraznit jako výslednou, dominantní slohovou složku. „Pohádka? Mystérium? Moralita? Lidové divadlo? Psy-

[5] V roce 1960 uvedlo *Balladynu* Národní divadlo v Bratislavě v provedení čelných osobností přední slovenské scény. V režijním záměru byl položen důraz na kulturu básnického slova. Recenzenti poukazovali na lepší představení nedávno předtím uvedeného Shakespearova Macbetha. Nejvíce pochval sklidila znamenitá scénografie L. Vychodila. – Viz též Niedziela, Z.: *Słowacka Balladyna*, Slavia Occidentalis 25, 1965, s. 253-255.

chologické drama? Mystifikace? První postmodernistická hra?" ptá se v programovém úvodu dramaturg Miroslav Plešák. „Brněnská inscenace prodělává pouť od pohádkového vyprávění k tragédii. Pohádkově laděný úvod se odvíjí v lyrických scénách s iracionálními postavami za melodie tklivých houslí. Dění se komplikuje a ztragičťuje, mění se výrazové prostředky. Pohádkovost se však už z inscenace neztratí, čímž oslabí osudové vyznění příběhu" napsal v recenzi Jiří Salvet.[6] Dále zaznamenal „kostýmní podívanou, která dbala na barvitost a výrazovou bohatost kostýmů", neproměnnou scénu, v níž „základní vizuální vjem byl dán vzdušností a dramatickou členitostí konstrukce", hudbu „odvážné stylové rozmanitosti, sahající od lidových motivů až k rockovému výrazu". Z hereckých výkonů recenzent nejvýše hodnotil Vlastu Fialovou v roli Vdovy, zvláště její monologickou zpověď poustevníkovi. Celkově podle něho inscenace nebyla úspěšná. Základní příčinu neúspěchu vidí v žánrové nevyhraněnosti režijního vedení.

Ani nejnovější, brněnská inscenace *Balladyny* Julia Słowackého nebyla tedy plně zdařilá, jak si to všichni realizátoři přáli. Pokusme se naznačit příčiny této skutečnosti.

Nepochybně je třeba vzít v úvahu rozdílné divadelní tradice. Pro polského diváka jsou romantické scénické konvence běžnou záležitostí, od mládí se s nimi seznamuje ve škole i v divadle. Celá národní kultura je bohatou romantickou literaturou silně ovlivněna. Romantičtí tvůrci a jejich díla jsou ve vědomí dnešního Poláka neustále přítomni, národní charakter byl jimi výrazně formován. Česká divadelní tradice vznikala a vyvíjela se v odlišných podmínkách. Romantické prvky v ní nikdy nedosáhly významnějších pozic. U nás není tradice novátorského romantického dramatu. Je též rozdílné chápání lidovosti a folklóru, jeho promítnutí do literatury. V české divadelní kultuře se vytvořila tradice zdramatizované pohádky, báchorky (Tyl, Jirásek, Zeyer, Kvapil, Drda aj.). Divadelní hry typu Zeyerova *Neklana* byly hrány jen výjimečně a divácký zájem si nezískaly. České inscenace *Balladyny* měly tendenci zvýrazňovat úlohu folklóru, lidové poezie.

Čelný polský dramatik použil motivu lidové balady, aby vytvořil specifický druh romantické tragédie. Jistou podobnost je možno shledávat u pozdějších jihoslovanských autorů (Milan Ogrizović, Ivo Vojnović aj.), kteří na základě lidových balad psali baladická dramata). Romantikové dokonale vyciťovali možnosti, které jim poskytovaly tři složky balady – dramatická, lyrická a epická – a často je přetvářeli ve vlastních dílech.

Musíme si také uvědomit fakt, že všichni čtyři nejvýznamnější polští romantičtí básníci strávili řadu let v centru tehdejšího evropského kulturního života, v Paříži. Po této stránce byl pobyt v emigraci, který jim přinesl mnoho

[6] Rovnost z 28. dubna 1997.

strádání, zároveň branou otevřenou do světa a přispěl k tomu, že jejich tvorba nebyla vzdáleným ohlasem světových kulturních událostí, ale nalézala se v jejich centru (je například již dobře známa a zevrubně popsána záliba Słowackého ve francouzské opeře). I když je *Balladyna* tematicky svázána s polskou mytologií, je zároveň dramatem evropským, reaguje na povšechně ceněné literární hodnoty („ariostovský úsměv", svobodná hra se shakespearovskými motivy,[7] hlavně ze *Snu noci svatojánské*, vzájemné střetávání barokních a osvícenských tradic s romantismem[8] apod.). Radikální zkrácení textu v brněnské inscenaci zasáhlo právě toto evropské pozadí dramatu, zůstala především pohádková stránka, která pro diváka nebyla ničím novým a hercům (kromě postavy Vdovy, blízké českým lidovým postavám) neposkytovala mnoho možností. Vytrácela se rovněž lehkost éterických, subtilních stvoření ve fantastické hře pohádkových bytostí se shakespearovským pozadím.

Při inscenaci *Balladyny* je třeba zachovávat styl, jímž byla tragédie napsána. Romantici rušili zásady normativní poetiky, klasicistická dělení na tragédie a komedie, v jednom díle mísili protikladné prvky, hromadili kontrasty, ironicky napadali a vysmívali se záporným jevům. „*Balladyna* vchází do světa s ariostovským úsměvem na tváři, obdařena vnitřní silou rouhati se lidskému davu, pořádku i souladu" uvádí básník v dedikační předmluvě adresované Z. Krasińskému, „ať tisíc anachronismů uráží v hrobě spící historiky a kronikáře." Volná hra fantazie, komické scény, prvky heroikomiky, parodie, travestace, vyvolávání a zároveň ničení iluzí, vizí poeticky krásného i absurdního světa, narážky na aktuální situaci, oživování a současně boření mýtů z národní prehistorie, básnická směs nostalgie a výsměchu, sžíravá ironie a satira. Prvky fantastické a realistické se tak proplétají, že se nedají od sebe oddělit.

Balladyna je mistrně komponovaná dramatická báje, plná poezie a humoru, znamenitě realizující romantický ideál kontrastů i syntézy umění. A chtělo by se též říci, že otevírá cestu k pozdějšímu divadlu grotesky a absurdu. Rovněž v tom je její velké novátorství.

---

[7] Weintraub, W.: „*Balladyna*" *czyli zabava w Szekspira*, Pamiętnik Literacki 1970, 4, s. 48 n.
[8] Krejčí, K.: *Jeszcze kilka słów o ludowości Balladyny*, Twórczość 1959, 9, s. 83-95.